Олена Матвієнко

Шляхи та умови оптимізації підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії

Перехід від авторитарно-директивної педагогіки до особистісно зорієнтованого навчання та виховання значною мірою залежать від розвитку суб'єкт-суб'єктних взаємин між учителем та учнями в навчально-виховному середовищі, їхньої міжособистісної взаємодії на засадах діалогу, співпраці, партнерства. Проблема взаємин суб'єктів навчально-виховного процесу завжди була актуальною. Від її розв'язання безпосередньо залежить продуктивність упровадження нових освітніх технологій у педагогічну практику, рівень духовного зростання особистості.

Взаємодія суб'єктів педагогічного процесу у контексті філософії освіти розглядається як об'єктивна універсальна категорія, як методологічний принцип пізнання природи і людей, як феномен зв'язку, впливу і розвитку різних суб'єктів у процесі взаємних впливів один на одного. У контексті нашого дослідження, враховуючи вікові та індивідуальні особливості школярів, важливого значення набуває проблема вивчення підготовки майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи.

Підготовка майбутнього вчителя до різних видів взаємодії суб'єктів освітнього процесу висвітлена у працях таких науковців, як А. Авраменко, Л. Байбородова, А. Вербицький (групова взаємодія), Ю. Акайомова (міжкультурна комунікація), Т. Асланова, О. Іванова (мовленнєва підготовка), С. Горбачова, М. Дигун, Л. Єпринцева, С. Єфремов, О. Мещерякова (педагогічна взаємодія), Е. Зарединова (морально-ціннісні взаємини батьків і дітей в історичному аспекті), В. Казанська (співробітництво у навчанні), І. Кобзарева (особистісно орієнтована взаємодія), Ю. Костюшко, М. Рибакова (конфлікт та взаємодія в освітньому процесі), В. Семиченко (проблеми взаєморозуміння), Т. Устименко (міжкультурна взаємодія), Г. Хайрулін (технологія взаємодії). Також взаємодії як формі суб'єкт-суб'єктних відносин значну увагу приділяють такі вчені: В. Андреєв, Л. Байкова, Л. Гребенкіна, Н. Дьоміна, В. Журавльов, Є. Коротаєва, С. Кондратьєва, І. Ларіонова, В. Панюшкін, В. Семиченко, Г. Цукерман, М. Шульц та ін. Психологічні засади взаємодії як форми спілкування розробляли І. Бех, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Моляко, Р. Нємов, А. Петровський, Т. Яценко тощо.

Пошук шляхів інтенсифікації підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності відбувається у кількох напрямах: вивчення питань

історії та філософії вищої педагогічної освіти – В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, Н. Ничкало, В. Шадріков, І. Яковлєв та ін.; удосконалення технологій навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти – І. Бех, В. Беспалько, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, Л. Кандрашова, Н. Кузьміна, В. Лозова, Н. Тализіна, Р. Хмелюк, М. Шкіль, М. Ярмаченко; розроблення нових педагогічних технологій – В. Бондар, Л. Вовк, О. Глузман, О. Падалка, І. Підласий, І. Прокопенко та ін.

У монографіях, дисертаціях та інших наукових працях висвітлено теоретичні концепції, класифікації, дефініції терміна «середовище» (К. Ясперс, В. Ясвін, С. Сергеєв та ін.). Набув поширення термін «освітнє середовище» (Є. Бондаревська, А. Лукін, В. Веснін, І. Левицька, Л. Коначевська, І. Улановська). Категорію «освітньо-виховне середовище» вивчали Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Петрівський, І. Якиманська, В. Ясвін та ін.

Аналіз робіт вищезгаданих авторів свідчить, що всі вони містять багатий теоретичний та емпіричний матеріал, який складає фундамент джерельної бази дослідження. Разом із тим різноманітність підходів до проблеми «взаємодії» з одного боку свідчить про те, що феномен має широке практичне використання, з іншого – про його складність.

Мета статті полягає в розробці та науковому обґрунтуванні шляхів та умов оптимізації підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи.

Ретроспективний аналіз стану розробленої проблеми педагогічної взаємодії у вітчизняній і зарубіжній науці засвідчив, що дослідники розглядали тільки окремі складові цього феномену. Зокрема, просвітителі епохи Відродження (І. Гербарт, Ф. Дістервег, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.) наголошували на гуманістичні взаємини вчителя та учня на основі суб’єкт-суб’єктного спілкування. Представники гуманістичної школи (М. Фонтін, А. Комбс, Дж. Холт, Д. Маєрс, К. Роджерс, А. Маслоу та ін.) виступали за посилення тенденції максимальної уваги до людини, її інтелектуальної й емоційної сфер. У вітчизняній педагогічній науці проблемі педагогічної взаємодії присвячені роботи педагогів минулого Б. Грінченка, М. Драгоманова, О. Духновича, А. Макаренка, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги та ін. У працях цих учених передусім звертається увага на педагогічну професію як на «місію», що вимагає любові і гуманного ставлення до дітей. Педагогічні ідеї та погляди на особистість вчителя стали базою для сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових концепцій з проблем підготовки майбутніх учителів до педагогічної

взаємодії (Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Бойко, В. Бондар, Є. Бондаревська, Л. Вовк, О. Газман, Н. Гузій, П. Гусак, М. Євтух, І. Зязюн, О. Киричук, І. Колесникова, В. Кузь, Л. Левшин, Л. Новікова, В. Паламарчук, Д. Пащенко, О. Савченко, В. Сєріков, О. Сухомлинська, І. Якиманська та ін.).

Аналіз наукових визначень засвідчує, що педагогічну взаємодію неправомірно ототожнюють з «педагогічним спілкуванням», адже кожна із цих категорій має певну функціональну самостійність і ми розглядаємо педагогічне спілкування як форму педагогічної взаємодії. Визначення поняття як доцільний контакт педагога і вихованця відповідає більшою мірою визначенню міжособистісної взаємодії, не висвітлюючи особливостей саме педагогічної взаємодії. У визначеннях педагогічної взаємодії як сукупності педагогічних ситуацій, на наш погляд, враховується лише діяльнісний компонент педагогічної взаємодії. Розглядаючи педагогічну взаємодію як взаємну активність вихователів і вихованців, її ототожнюють з педагогічною співпрацею, педагогічним партнерством і зводять суто до взаємної активності вихователів і вихованців. Зведення педагогічної взаємодії тільки до взаємин між сторонами заперечує предметно-діяльнісний аспект, відтак, на нашу думку, є однобічним. У проведеному порівняльно-понятійному аналізі явища педагогічної взаємодії увиразнилося її значення: воно завжди посідає або провідну, або важливу, але не підлеглу позицію в категоріальному ряду педагогіки. Це узгоджується з тезою про те, що категорія «педагогічна взаємодія» є базовою для педагогічної науки і практики. Отже, розглядаючи педагогічну взаємодію як узагальнену базову категорію педагогіки, її можна визначити як детерміновану освітню ситуацію, опосередковану соціально-психологічними процесами і зв’язок суб’єктів (і об’єктів) освіти, що веде до кількісних і/або якісних змін якостей і станів цих суб’єктів і об’єктів. Сутність педагогічної взаємодії полягає в тому, що однобічний вплив змінюється взаємодією, в основі якої – спільна діяльність вчителя та учнів. Основними її параметрами є взаємини, взаємоприйняття, підтримка, довіра.

Педагогічна взаємодія як феномен зв’язку та взаємовпливів передбачає актуалізацію суб’єкт-суб’єктних стосунків, що потребує обґрунтування шляхів та умов оптимізації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії.

Науковий аналіз проблеми засвідчив, що в педагогічній науці та практиці вищої школи велика увага приділялася вивченню методологічних, теоретичних, методичних аспектів професійної підготовки майбутнього вчителя.

У контексті нашого дослідження великого значення набувають філософсько-методологічні засади підготовки вчителя до освітньо-виховної діяльності (В. Андрущенко, С. Гончаренко, О. Гукаленко, І. Зязюн, В. Краєвський, В. Лутай, Н. Ничкало, І. Підласий, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін.); основні положення психології про особливості праці вчителя (Г. Балл, І. Бех, В. Лазарєв, О. Леонтьєв, В. Семиченко та ін.); особливості професійної підготовки вчителя у вищому навчальному закладі (О. Абдуліна, Р. Гуревич, Н. Мойсеюк, О. Пєхота, М. Сметанський, Г. Філонов, О. Шестопалюк, В. Шахов, Н. Щуркова та ін.); теоретичні і методичні основи підготовки вчителів школи першого ступеня (Н. Бібік, В. Бондар, П. Гусак, О. Кучерявий, С. Литвиненко, Д. Пащенко, О. Савченко, Л. Хомич, Л. Хоружа, І. Шапошнікова та ін.).

Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії детермінована взаємозв’язком і взаємозумовленістю загального, особливого й одиничного. Як загальне – вона є складовою неперервної педагогічної освіти і передбачає врахування світових глобалізаційних тенденцій. Як особливе – виокремлює специфіку педагогічної взаємодії; як одиничне – досліджує педагогічну взаємодію у навчально-виховному середовищі школи.

Професійна підготовка у вітчизняній педагогічній літературі розглядається за такими напрямами: сутність і компонентний склад підготовки; її організаційні форми і види; основні підходи до проблеми.

Науково-практичні знахідки вітчизняних дослідників, ретроспективний аналіз професійної підготовки майбутнього вчителя дозволили значно звузити коло нашого пошуку і дали підставу зробити висновок, що підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії має спрямовуватися на: систематизацію професійно важливих знань про сутність та зміст педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи; формування необхідних професійних умінь та навичок для забезпечення педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи; розвиток професійних здібностей; зміну, формування, посилення професійних установок особистості майбутнього вчителя (цільових, змістових, операційних); стимулювання творчості, інноваційної діяльності, мотивація подальшого професійного вдосконалення.

Вивчення наявних у педагогічній теорії та практиці надбань дало змогу розробити модель підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії. Метою створення такої моделі є формування готовності у майбутніх учителів до педагогічній взаємодії. Розроблена модель ґрунтується на діалектиці співвідношення загального, особливого та одиничного.

Модель підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії має три блоки: цільовий, процесуальний і результативний. Взаємодія цих блоків у загальному навчально-виховному процесі педагогічного вищого навчального закладу забезпечить постійний, цілеспрямований і послідовний вплив на студентів різноманітних взаємопов'язаних, взаємодоповнювальних форм, методів і прийомів роботи. Поетапна підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії – це цілісний педагогічний процес, який передбачає поступове ускладнення видів діяльності під час акцентування уваги на формуванні певного компонента, забезпечує інтенсифікацію методів і прийомів підготовки.

Важливими компонентами системи підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії є: мета і завдання цього процесу; методологічні засади (підходи) побудови навчального процесу у вищій педагогічній школі, які забезпечують його спрямованість на формування готовності майбутніх учителів до педагогічної взаємодії (системний, діяльнісно-зорієнтований, особистісно зорієнтований); структурні компоненти підготовки: ціннісно-мотиваційний, змістово-процесуальний, дієво-операційний; зміст підготовки: гносеологічно-аксіологічна підготовка, професійно зорієнтована творча діяльність, операційно-технологічна діяльність, оцінно-рефлексивна діяльність, розвиток професійно-смислового потенціалу майбутнього вчителя; технологія підготовки (особистісно зорієнтована), підґрунтя якої становлять інноваційні методи і форми навчання; педагогічні умови й етапи підготовки (мотиваційно-пізнавальний, операційно-технологічний, рефлексивний, ціннісно-коригувальний); критерії готовності до педагогічної взаємодії (сформованість мотивації до забезпечення педагогічної взаємодії; розвиненість гуманістичної спрямованості; розвиненість професійно-педагогічної свідомості, мислення; сформованість педагогічних знань; розвиненість педагогічної креативності; сформованість педагогічної вправності); результат підготовки: готовність до педагогічної взаємодії (професійні та особистісні якості, знання, вміння, навички, досвід).

Результати пошуку слугували підґрунтям удосконалення шляхів та умов підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії.

Програма підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії має включати чотири етапи: І етап – мотиваційно-пізнавальний (І курс). Завданням цього етапу є ініціювати бажання студентів здобути необхідні знання та навички з метою успішного здійснення педагогічної взаємодії. У першокурсників сформувати знання про виникнення і становлення професії вчителя, гуманістичну сутність педагогічної діяльності, її функції, види та

мотивацію. З метою посилення інтересу до навчальної інформації викладач може застосовувати передовий педагогічний досвід, ідеї педагогіки співробітництва, урізноманітнювати читання лекцій шляхом застосування композиційної побудови лекцій (чи їх фрагментів) у вигляді педагогічних задач, що вимагають розв'язання.

II етап – операційно-технологічний (II–III курси). На цьому етапі основним завданням є збагачення педагогічних знань та вмінь студентів для формування дієво-операційної готовності майбутніх учителів до забезпечення педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи. Формування ціннісно-мотиваційної та змістово-процесуальної готовності майбутніх учителів до забезпечення педагогічної взаємодії має здійснюватись в процесі навчально-пізнавальної (лекції, семінарські, практичні заняття) та навчально-практичної діяльності (педагогічна практика). На цьому етапі необхідно залучати студентів до розв'язання педагогічних задач для та педагогічних ситуацій.

III етап – рефлексивний (IV курс). Майбутніми учителями уже нагромаджено певний рівень теоретичних знань та практичних умінь про специфіку педагогічної взаємодії, а також деякий досвід власної вчительської діяльності під час педагогічної практики. На цьому етапі відбувається аналіз набутого на попередніх етапах професійної підготовки пізнавального та практичного досвіду, забезпечення педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи. Як і на попередньому етапі, так і з студентами IV курсу для формування готовності до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи дієвими є контекстні методи роботи у малих групах, моделювання ситуацій, що стимулюють рефлексивну активність, «мозкового штурму», що передбачає виявлення ідей для обговорення в дискусії.

Не менш значний ефект мають рольові ігри, які передбачають наявність різноманітних ролей і багатьох шляхів визначення педагогічних завдань, самостійності в ігровій поведінці, створення певного ігрового простору. Актуалізації рефлексивних здібностей студентів сприяла невимушена організація партнерських взаємин, емоційно привабливі рольові позиції, розроблення варіантів розвитку подій, обговорення результатів. Зміна ігрової та неігрової поведінки закріплюється здатність до рефлексії.

IV етап – ціннісно-коригувальний (V курс). Завершальний етап навчання у ВНЗ. На цьому етапі підготовки до педагогічної взаємодії значна роль має відводитись педагогічній практиці, оскільки студенти заглиблюються в природні умови роботи навчального закладу в цілому. Формування у

студентів готовності до педагогічної взаємодії передбачає творче застосування засвоєних ними знань на практиці, вирішення конкретних педагогічних завдань. Виконання завдань дослідницького характеру на практиці має бути спрямоване на оволодіння студентами вміннями і навичками формувати науково-практичну проблему, обґрунтувати її актуальність, визначити мету, завдання й шляхи її вивчення; збирати необхідну інформацію, застосовувати комплекс методів науково-педагогічного дослідження; аналізувати отримані дані, порівняти їх з теоретичними положеннями, зробити висновки; письмово викласти та оформити результати дослідження.

Доцільним є метод оцінювання студентами наукових доробків студентів і викладачів, участь у роботі науково-дослідних лабораторій, розширення практики виступів перед аудиторією. З метою подальшого розвитку комунікативних умінь студентів можна використовувати дискусії. З метою стимулювання пізнавальної активності студентів та актуалізації педагогічної рефлексії можна застосувати технології розвитку критичного мислення. Для розвитку критичного мислення має бути забезпечена активність учасників; усвідомлення ними цінності кожної особистості; організація роботи в групах; розвиток навичок культури спілкування; застосування різноманітних інструментів самоосвіти особистості; наближення змісту навчального процесу до реальних життєвих ситуацій. Застосовуючи технології розвитку критичного мислення, можна створювати спеціальні умови для стимуляції пізнавального інтересу учасників, їх прагнення висловити свою точку зору, спілкуватися.

Незважаючи на світовий досвід розвитку педагогічної освіти, саме професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії не набула цілісного, системного висвітлення. Актуальність та перспективність цієї проблеми зумовлена такими чинниками: зміна цілей освіти спричинює її зосередженість на потребах особистості, її актуального розвитку і життєвих перспективах; результатом особистісно-орієнтованої освіти є особистість дитини з розвинутим почуттям гідності, самоповаги, розуміння основних цінностей людських стосунків, бажанням і вмінням самостійно вчитися; практичне втілення ідей особистісно зорієнтованої освіти зумовлює її варіативність, яка на сьогодні є найсуттєвішою характеристикою шкільного простору держави; в сучасних умовах модернізації педагогічної освіти необхідно посилити її практичну спрямованість, надати цьому процесу системний і цілісний характер, домогтися гармонізації особистісної і професійної складових підготовки майбутніх учителів.

Узагальнення результатів наукового пошуку дало змогу обґрунтувати наукові засади функціонування педагогічної взаємодії у навчально-виховному

середовищі школи, розробити концептуальні положення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії в контексті сучасних наукових підходів: головна мета вищої освіти (підготовка конкурентоспроможного педагога, здатного до педагогічної взаємодії), наукова основа освітньої діяльності (структурно-системні, особистісно зорієнтовані, професійно-орієнтовані), інноваційні технології (продуктивні, проективні, інформаційні), характер відносин (суб'єкт-суб'єктні стосунки), кінцевий результат (сформований рівень готовності до педагогічної взаємодії).

Обґрунтовані теоретико-методологічні засади уможливили розробку концептуальної моделі професійної підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії. Зазначена модель реалізується в двох площинах: 1) структурній (мета; суб'єкти; предмет їх спільної діяльності; засоби комунікації); 2) процесуальній: ціле-мотиваційний (розвиток внутрішньої і зовнішньої мотивації; наповнення мети підготовки змістом педагогічної взаємодії: розвиток здібностей кожного суб'єкта); змістовій (зміст педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи); операційно діяльнісній (гностичні; творчо-комунікативні; проектувальні, комунікативні, організаційні вміння; засоби, форми, методи організації педагогічної взаємодії), оцінно-результативній (внутрішній або зовнішній продукт – самостійне оволодіння шляхами наукового пошуку, набуття досвіду педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади / Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 // І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бех І. Д. Педагогічна культура і розвиток соціальної зрілості особистості вчителя / І. Д. Бех, В. В. Радул // Наукові записки (Серія: Педагогічні науки). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 32. – Ч. І. – С. 12–17.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Кан-Калик В. А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования / В. А. Кан-Калик, Г. А.Ковалев // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С.9–14.
5. Киричук О. В. Проблеми психології педагогічної взаємодії / О. В. Киричук // Психологія : респ. наук. зб. ; відп. ред. О. В. Киричук. – К. : Освіта, 1991. – Вип. 37. – С. 3–12.
6. Матвієнко О. В. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії : монографія / О. В. Матвієнко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.